

KS. BOGDAN STANASZEK* – KRAKÓW

**WŁADZE PAŃSTWOWE WOBEC KOŚCIOŁA
RZYMSKOKATOLICKIEGO W POWIECIE OPATOWSKIM
W LATACH 1933-1939¹**

**THE ATTITUDE OF STATE AUTHORITIES TOWARDS
THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN OPATÓW DISTRICT
IN THE YEARS 1933-1939**

Abstract

The article outlines the image of Roman Catholic Church in Opatów District in the years 1933–1939 in the light of the reports of starostes (district/county level official administrators). Some information was supplemented with documents from church archives. The subject matter concerns two issues: the Church's internal problems and the intersection of public and religious affairs.

The former group included church celebrations, construction projects, but also conflicts in parishes, security issues and personnel changes. The starostes' attention was drawn to the celebrations with the participation of the bishops. Much space was devoted to the feast of Christ the King, the patron saint of Catholic Action, and the anniversaries of the coronation of Pope Pius XI. There were announcements about parish retreats and missions and the religious orders involved. Pilgrimages and construction projects were rarely mentioned. The state authorities were interested in the conflicts that occurred in the parishes. The reports noted several bandit attacks on parsonages and clergy, as well as vandalism and profanity. Personnel changes in the staffing of pastoral offices were noted for parish priests, and occasionally for vicars.

* Ks. Bogdan Stanaszek – prof. historii, Instytut Historii, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

e-mail: bogdan.stanaszek@upjp2.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0001-6288-6298>

¹ Finansowanie badań ze środków przyznanych Uniwersytetowi Papieskiemu Jana Pawła II w Krakowie przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

The second part of the article presents topics on the socio-political activity of the clergy. The starostes noted the participation of priests in patriotic and secular ceremonies. Occasionally there were references to services related to sports competitions. Echoes of current political events and celebrations related to the cultivation of the memory of Marshal Józef Piłsudski were analysed. Attention was paid to the influence of the National Party among the clergy and the impact on Catholic youth. Information about conflicts between the clergy and the radical Sanation-oriented Youth Legion was also included in the research material. Disputes between the Roman Catholic and Polish Catholic clergy were noted. Attention was drawn to several public statements by clerics against Jews, criticizing their behaviour during the Corpus Christi procession. In the 1930s, there were cases of anti-Semitic attitudes related to boycotts of Jewish retail establishments.

Keywords: Opatów District; Sandomierz Diocese; Kielce Province; Roman Catholic Church; interwar Poland; religious conflicts

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

W artykule przedstawiono jak w świetle sprawozdań starosty prezentował się Kościół rzymskokatolicki na terenie powiatu opatowskiego w latach 1933-1939. Niektóre informacje uzupełniono dokumentami z archiwów kościelnych. Problematykę zgrupowano wokół dwóch kwestii: problemów wewnętrznych Kościoła oraz styku spraw publicznych i wyznaniowych.

W tej pierwszej grupie mieściły się uroczystości kościelne, inwestycje budowlane, ale też konflikty w parafiach, problemy dotyczące bezpieczeństwa oraz zmiany personalne. Uwagę starostów zwracały obchody z udziałem biskupów. Sporo miejsca poświęcono świętu Chrystusa Króla, patronującego Akcji Katolickiej oraz rocznicom koronacji papieża Piusa XI. Sygnalnie pojawiały się informacje o rekolekcjach i misjach parafialnych oraz zakonach zaangażowanych w ich przeprowadzenie. Rzadko wspomniano o pielgrzymkach oraz inwestycjach budowlanych. Władze państwowe interesowały się konfliktami, do których dochodziło w parafiach. W sprawozdaniach odnotowano kilka napadów bandyckich na plebanie i duchownych oraz wybryki chuligańskie i profanacje. Zmiany personalne w obsadzie placówek duszpasterskich zauważane były w przypadku proboszczów, a wyjątkowo wikariuszy.

W drugiej części artykułu przedstawiono tematykę dotyczącą społeczno-politycznej aktywności duchownych. Starostowie odnotowywali udział księży w uroczystościach patriotycznych i świeckich. Czasem pojawiały się wzmianki o nabożeństwach związanych z zawodami sportowymi. Analizowano echa aktualnych wydarzeń politycznych oraz obchodów związanych z kultywowaniem pamięci o marszałku Józefie Piłsudskim. Zwracano uwagę na wpływy Stronnictwa Narodowego wśród duchowieństwa i oddziaływanie na młodzież katolicką. Pojawiały się wiadomości o konfliktach kleru z radykalnym, sanacyjnym Legionem Młodych. Odnotowywano spory między duchowieństwem rzymskokatolickim i polskokatolickim. Uwagę zwróciło kilka publicznych wypowiedzi duchownych skierowanych przeciw Żydom, krytykujących ich zachowanie podczas procesji Bożego Ciała. W latach trzydziestych odnotowano przypadki

postaw antysemitycznych związanych z bojkotem żydowskich placówek handlowych.

Słowa klucze: powiat opatowski; diecezja sandomierska; województwo kieleckie; Kościół rzymskokatolicki; Polska międzywojenna; konflikty wyznaniowe

Wstęp

Niniejszy artykuł ma na celu zaprezentowanie jak władze państwowe postrzegały Kościół rzymskokatolicki w powiecie opatowskim (województwo kieleckie). Teren ten przynależał do diecezji sandomierskiej i uznawany był przez duchowieństwo za trudny pod względem duszpasterskim. Ludność utrzymywała się głównie z rolnictwa, a niektórzy znajdowali zatrudnienie w przemyśle i handlu rozwijającym się w miastach – Ostrowcu Świętokrzyskim oraz w mniejszym zakresie w Opatowie. Sympatie polityczne mieszkańców lokowały się po stronie radykalnych ugrupowań chłopskich², choć w okresie rządów sanacji, dzięki zabiegom władz państwowych, w siłę urósł tu Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (BBWR), a następnie Obóz Zjednoczenia Narodowego (OZN). O wpływy w miastach zabiegały: Stronnictwo Narodowe (SN) i Polska Partia Socjalistyczna. Istniały też ugrupowania żydowskie, ale oddziaływały jedynie na ludność tej narodowości. Cezura czasowa, którą zastosowano (lata 1933-1939) wynika z zachowanego materiału źródłowego (sprawozdania sytuacyjne), który miał zasadnicze znaczenie dla przedstawienia optyki władz państwowych. Analizowane lata to późny okres rządów sanacji, w którym obóz ten ewaluował, starając się znaleźć szersze oparcie w społeczeństwie, nie rezygnując bynajmniej z autorytarnej formy rządów.

Istotnym zagadnieniem badawczym podjętym w artykule jest pytanie, jak władze państwowe traktowały Kościół rzymskokatolicki na tym terenie i jakie kwestie związane z jego funkcjonowaniem były przedmiotem zainteresowania starostów. Przyjęto więc optykę urzędników państwowych. Problematyka ta w odniesieniu do diecezji sandomierskiej nie była dotychczas kompleksowo przebadana, choć pewne informacje na ten temat pojawiały się w monografii dotyczącej duchowieństwa diecezji w okresie międzywojennym³. Artykuł powstał na podstawie analizy miesięcznych sprawozdań sytuacyjnych starostów opatowskich⁴ wysyłanych do wojewody kieleckiego, przy czym starano się zestawzić je ze źródłami proveniencji kościelnej. Wspomniane materiały w urzędzie wojewódzkim wykorzystywano do opracowania sprawozdań z całego województwa, które przekazywano do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W ten sposób mogły wpływać na kształtowanie polityki wyznaniowej władz administracyjnych. Sprawozdania sytuacyjne

² B. Stanaszek, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999, s. 36-39; M.B. Markowski, *Między wojnami światowymi 1918-1939*, w: *Ozarów. Dzieje miasta i gminy*, red. F. Kiryk, Kraków 2009, s. 411-412.

³ Stanaszek, *Duchowieństwo*, passim.

⁴ W omawianym okresie sygnowali je: Józef Wodnicki (1931-1934) i Waław Bołdok 1934-1939. Por. J. Mierzwa, *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 1, Łomianki 2018.

zachowały się w sandomierskim Oddziale Archiwum Państwowego w Kielcach. Są to następujące jednostki: sygn. 24/3/1, Sprawozdania starosty opatowskiego (1933-1937), sygn. 24/3/2, Sprawozdania starosty opatowskiego (1934-1939), sygn. 24/3/3, Sprawozdania starosty opatowskiego (1938-1939)⁵. Teczki zawierają dokumentację tylko częściowo uporządkowaną, niektóre dokumenty powtarzają się w kolejnych tomach. Jednak jest to w miarę kompletny materiał, który pozwala na wnikliwą analizę. W sprawozdaniach sytuacyjnych informacje na temat Kościoła znajdowały się w punkcie: III. Ruch wyznaniowy (od 1934 roku zmieniono numerację na II)⁶. Umieszczano tam wiadomości dotyczące Kościoła rzymskokatolickiego, Polskiego Katolickiego Kościoła Narodowego i nieliczne związane z prawosławiem (sporadyczne przyjazdy duchownego z Kielc dla sprawowania liturgii świątecznej) oraz wyznania mojżeszowego. Informacje dotyczące styku spraw politycznych i wyznaniowych znajdowały się zazwyczaj w pierwszej części sprawozdań – zdawkowe w dziale: sytuacja ogólna oraz nieco szersze w części szczegółowej w dziale: polskie stronnictwa polityczne (głównie przy SN, a sporadycznie przy BBWR i OZN). Dokumenty proveniencji państwowej zestawiano, na ile było to możliwe, z archiwaliami kościelnymi, co miało na celu uzyskanie w miarę spójnego obrazu sytuacji. Wykorzystano również materiały z Archiwum Diecezji Sandomierskiej – głównie akta personalne księży oraz z Archiwum Parafii św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim.

1. Duszpasterstwo i problemy wewnętrzne Kościoła

1.1. Uroczystości kościelne, rekolekcje

W sprawozdaniach znajdujemy sporo informacji dotyczących różnych uroczystości kościelnych i wydarzeń duszpasterskich. Zazwyczaj lakonicznie odnotowywano wizytacje biskupów lub inne wydarzenia z ich udziałem odbywające się w powiecie (obszernie relacjonowano poświęcenie stadionu w Opatowie w 1934 roku, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu). Znajdujemy więc informacje o wizytacjach parafii: Stodoły i Trójca, które przeprowadził bp Jan Lorek w dniach 16-18 września 1936 roku (w uroczystościach brało udział około 20 księży)⁷. Działania nowego administratora apostolskiego diecezji sandomierskiej wiązały się z próbą uaktywnienia Akcji Katolickiej. Dnia 16 listopada 1936 roku w Opatowie

⁵ Oprócz sprawozdań sytuacyjnych w jednostkach znajdują się również sprawozdania kwartalne i półroczne z życia polskich związków i stowarzyszeń społecznych. Te ostatnie w odniesieniu do spraw kościelnych zawierają informacje dotyczące głównie katolickich stowarzyszeń młodzieży. W niniejszym artykule nie analizowano ich, gdyż kwestie te są zbyt obszerne i zwiększałyby znacznie jego objętość. Staną się one przedmiotem odrębnej publikacji.

⁶ W 1933 roku w dziale drugim – Ruch społeczny – zamieszczano informacje dotyczące stowarzyszeń (m.in. katolickich). Od 1934 roku w sprawozdaniach sytuacyjnych pomijano sprawy stowarzyszeń, gdyż analizowano je dokładnie w sprawozdaniach kwartalnych lub półrocznych z życia polskich stowarzyszeń społecznych.

⁷ Archiwum Państwowe w Kielcach. Oddział w Sandomierzu (dalej: APKOS), Starostwo Powiatowe Opatowskie (dalej: SPO), sygn. 24/3/1, s. 413, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za czas od 1 do 30 IX 1936.

odbył się zjazd księży, któremu przewodniczył bp J. Lorek. Uczestniczyło w nim 80 duchownych. Z obserwacji policyjnej wynikało, że ostatnio wzmożono działania organizacyjne związane z Akcją Katolicką („prawie codziennie napływają zgłoszenia o otwarciu nowych oddziałów”)⁸. W dniu 14 października 1937 roku bp Lorek wizytował parafię Łągów i znów szczególną uwagę zwracał na Akcję Katolicką⁹. W sprawozdaniach odnotowano nazwy parafii, które wizytował bp Paweł Kubicki, sufragan diecezji sandomierskiej w dniach od 24 lipca do 7 września 1938 roku¹⁰. W maju 1939 roku bp P. Kubicki odwiedził wspólnoty w Ożarowie, Janikowie, Glinianach, Lasocinie, Bidzinach i Czyżowie¹¹. Uwagę zwracał pobyt bp. Kubickiego w Ostrowcu w dniu 24 września 1936 roku, kiedy to wygłosił odczyt na tematy: *Malarstwo polskie* i *Udział duchowieństwa w walkach o niepodległość*. W spotkaniu uczestniczyło około 300 osób. Starosta poświęcił temu wydarzeniu oddzielny raport przesłany do wojewody¹². Warto podkreślić, że w sprawozdaniach odnotowywano jedynie niektóre wizytacje biskupie na terenie powiatu. Przykładowo parafia św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim w latach 1935-1939 była wizytowana czterokrotnie, ale starosta wcale o tym nie wspomniał¹³.

Uwagę przyciągały większe uroczystości kościelne. Wśród nich było święto Chrystusa Króla, obchodzone w ostatnią niedzielę października, ustanowione przez papieża Piusa XI w 1925 roku¹⁴. Traktowano je jako święto patronalne Akcji Katolickiej. W sprawozdaniu za październik 1933 roku czytamy, że we wszystkich parafiach powiatu odbywały się uroczystości ku czci Chrystusa Króla przy udziale organizacji społecznych, młodzieżowych, a „przeważnie Stowarzyszeń Katolickiej Młodzieży Polskiej”. Z większym rozmachem świętowano w Ostrowcu, a w obchodach brały udział: Związek Legionistów, Związek Strzelecki, Związek Pracowników Przemysłowych i Handlowych, cechy rzemieślnicze, Straż Pożarna, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Stowarzyszenie Katolickiej Młodzieży Polskiej oraz „liczne rzesze wiernych”. Po nabożeństwie pochód z transparentami przeszedł ulicami

⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 441, Sprawozdanie sytuacyjne nr 11 za czas od 1 do 30 XI 1936.

⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 683, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 31 X 1937.

¹⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 392, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 VIII 1938.

¹¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 383, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 V 1939.

¹² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 413, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za czas od 1 do 30 IX 1936. Nieco inne informacje na temat odczytu znajdujemy w źródłach proveniencji kościelnej. Archiwum Parafii św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim, brak sygn., Księga wizytacji kanonicznych, zapis z 25 IX 1936. Biskup Kubicki zanotował tytuł wykładu: „Stanowisko duchowieństwa katolickiego w stosunku do powstania styczniowego”. Informacje podane w sprawozdaniu sytuacyjnym pochodziły z plakatów rozwieszonych na mieście, które podawały tytuły poszczególnych części prelekcji. W sali Klubu Sportowego Zakładów Ostrowieckich zgromadziło się około 500 osób, pozostali stali na zewnątrz. Wykład odbył się z inicjatywy Towarzystwa Krajoznawczego Oddział w Ostrowcu. Biskup Kubicki zwiedził przy okazji muzeum zorganizowane przez to stowarzyszenie. Sufragan sandomierski prywatnie wizytował miejscową parafię św. Michała.

¹³ Archiwum Diecezji Sandomierskiej (dalej: ADS), brak sygn., Akta kościoła parafialnego św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim z lat 1844-1983, k. 263-264, 284, 296-297, 318.

¹⁴ W. Schenk, *Służba Boża*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2, cz. 2, Poznań 1979, s. 111.

miasta. W sali kina „Marzenie” odbył się poranek ku czci Chrystusa Króla. Do zgromadzonych przemawiał dyrektor Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej Stanisław Morawski z Planty. Orkiestra pod batutą niejakiego Walaska wykonała utwory religijne. Na zakończenie wznoszono okrzyki: „Niech żyje Chrystus Król”, „Niech żyje Papież”, „Niech żyje Najjaśniejsza Rzeczpospolita”, „Niech żyje Prezydent Ignacy Mościcki”. Podczas uroczystości kolportowano ulotki: *Na święto Akcji Katolickiej*¹⁵. W rok później, w związku z uroczystościami Chrystusa Króla, 28 października 1934 roku w Ostrowcu urządzono „pochód manifestacyjny” i akademię, w której wzięło udział 750 osób. Mniej okazałe, ale „dość licznie” odbywały się obchody w innych miejscowościach powiatu. „Wzmóżony ruch religijny” na terenie Ostrowca wynikał z działań mających na celu ograniczenie wpływów „sekt PKKN” (Polski Katolicki Kościół Narodowy)¹⁶. Znacznie skromniej wyglądały obchody święta zorganizowane w 1936 roku. W dniu 25 listopada w Ostrowcu odbyła się akademie z udziałem 300 osób. Przemówienia okolicznościowe wygłosili: profesor gimnazjum państwowego Kulpa, poseł Andrzej Zubrzycki i ks. kan. Tadeusz Szubstarski. Ponadto uroczystości ku czci Chrystusa Króla organizowały liczne parafie w powiecie¹⁷. W październiku 1936 roku w Kiełczynie wraz z uroczystością Chrystusa Króla poświęcono dom parafialny dla Akcji Katolickiej¹⁸. Obchodów tego święta nie odnotowywano w sprawozdaniach z kolejnych lat.

Wspominano również o rocznicach wyboru papieża Piusa XI, których celebracje inspirowała kuria diecezjalna¹⁹. Z okazji 15-rocznicy koronacji papieża Piusa XI w lutym 1936 roku we wszystkich kościołach powiatu odbyły się uroczyste nabożeństwa z udziałem przedstawicieli władz. „Licznie” organizowano akademie okolicznościowe²⁰. W dniu 1 marca 1936 roku w Ostrowcu w sali kina przygotowano akademię, w której uczestniczyło 400 osób²¹. W rok później, 26 lutego 1937 roku, w kinie „Marzenie” w Ostrowcu odbyła się uroczystość z okazji 16-lecia koronacji Piusa XI²². Szacunek do papieża wśród ludności katolickiej był powszechny. W lutym 1939 roku w związku ze śmiercią Piusa XI (zmarł 10 lute-

¹⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 53, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1933; por. K. Tryk, *Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej w diecezji sandomierskiej w latach 1919-1934*, Lublin 2004, s. 61-62 [mps w Bibliotece WSD w Sandomierzu i Bibliotece Uniwersyteckiej KUL].

¹⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 242, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1934.

¹⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 427, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1936.

¹⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 427, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1936. Inwestycji takich było znacznie więcej, m.in. w Ćmielowie (1935), Iwaniskach (1934), Szewnej (1931), Waśniowie (1936); niektóre wzniesiono w latach wcześniejszych (Łągów Opatowski, Opatów). Por. ADS, sygn. G-704, Akta domów katolickich w diecezji sandomierskiej (1937-1954), passim.

¹⁹ Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 303.

²⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 287, Sprawozdanie sytuacyjne nr 2 za czas od 1 do 29 II 1936.

²¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 307, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1936.

²² APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 48, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 28 II 1937.

go), podkreślano, że „był wielkim przyjacielem Narodu Polskiego”, a wiadomość „wywarła głębokie wrażenie wśród ludności polskiej”. W sprawozdaniu czytamy: „(...) samorzutnie, zanim nadeszło zarządzenie urzędowe, odwołane zostały dość liczne zabawy publiczne. W ciągu tygodnia żałoby we wszystkich kościołach odbyły się nabożeństwa z udziałem władz państwowych i samorządowych oraz społeczeństwa”²³.

Uwagę starosty zwrócił kongres różańcowy dekanatu opatowskiego organizowany w dniach 6-7 czerwca 1936 roku w Opatowie, w którym spodziewano się udziału 10 tys. osób²⁴. Faktycznie frekwencja była niższa – przybyło 6 tys. osób. W drugim dniu kongresu odbyła się procesja po mieście, „jak na Boże Ciało”, a kazanie zostało wygłoszone na placu Wilsona²⁵.

W sprawozdaniach znajdujemy również notatki o rekolekcjach organizowanych w parafiach dekanatu. Starosta wspominał o misjach w Szewnie (6-14 września 1933 roku), które prowadziło 6 misjonarzy. W związku z tym 13 września wizytował tę parafię bp Włodzimierz Jasiński²⁶. Wkrótce po tym – 18 września 1933 roku – w Ostrowcu obchodzono odpust i rozpoczęły się misje, które „zgrupowały większą ilość wyznawców”²⁷. W parafii Kiełczyna misje odbyły się w dniach 15-21 października 1933 roku, przy licznych udziałach „pobożnych”. W niektóre dni frekwencja wyniosła 7000 osób. W sprawozdaniu czytamy: „Zauważono, że na skutek powyższych misji wzrosła lojalność w stosunku do Rządu i wypłacalność podatkowa”²⁸. W Ostrowcu od 10 do 15 kwietnia 1934 roku zorganizowano misje, a w związku z tym „bawił tu” w dniach 14-16 kwietnia bp W. Jasiński. W jego przywitaniu (odbyło się „bardzo uroczyście”) wzięły udział wszystkie organizacje prorządowe²⁹. Lakonicznie wyliczono, że przy okazji misji w Szumsku wizytował parafię bp Kubicki³⁰. W Ruszkowie w czerwcu 1934 roku 8-dniowe misje prowadzili redemptoryści³¹. W lipcu 1934 roku w Waśniowie odbyły się misje prowadzone przez

²³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 351, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-28 II 1939.

²⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 343, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 za czas od 1 do 31 V 1936.

²⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 359, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1936.

²⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 30, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za czas od 1 do 30 IX 1933.

²⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 30, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za czas od 1 do 30 IX 1933. Właściwie były to rekolekcje, których zorganizowanie zaleciła kuria diecezjalna. Ksiądz Wacław Wodecki, proboszcz parafii starał się o odłożenie terminu rekolekcji, gdyż prowadził rozbudowę kościoła i potrzebował czasu na uporządkowanie świątyni, zaś wierni zajęci byli pracami polowymi. Jednak na zmianę terminu nie zgodził się bp W. Jasiński, który w rekolekcjach widział sposób na przeciwstawienie się agitacji ze strony duchownych Polskiego Kościoła Narodowego. ADS, brak sygn., Akta kościoła parafialnego św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim z lat 1844-1983, k. 247-248, Pismo ks. W. Wodeckiego do bpa W. Jasińskiego z 9 VIII 1933; Odpowiedź z 14 VIII 1933.

²⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 53, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1933.

²⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 135, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 za czas od 1 do 30 IV 1934.

³⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 146, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 za czas od 1 do 31 V 1934.

³¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 157, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1934.

oo. oblatów³². Przed Świątami Wielkanocnymi w 1934 roku „liczniej niż w latach poprzednich” organizowano rekolekcje dla inteligencji³³. Na uwagę zasłużyły te w Opatowie (8-15 marca 1936 roku), które prowadził zakonnik – jezuita, gdyż cieszyły się „niebywałą frekwencją”. W sprawozdaniu czytamy: „Przemówienia ojca jezuita nacechowane były głęboką wiarą i prawdziwym przywiązaniem do Ojczyzny i troską o jej przyszłość w znaczeniu ogólnopolskim wywołały zachwyt u słuchaczy”³⁴. Jezuita prowadził też misje w Denkowie (16-19 maja 1936 roku)³⁵.

Stosunkowo rzadko pojawiają się wzmianki o pielgrzymkach. Odnotowano je w drugiej połowie lat trzydziestych, co zapewne miało związek z poprawą sytuacji ekonomicznej ludności. W dniu 17 sierpnia 1936 roku pielgrzymi z Ostrowca wyruszyli koleją na Jasną Górę, do Krakowa i Kalwarii Zebrzydowskiej³⁶. Z kolei 10 września 1937 roku z Ostrowca wyjechała pielgrzymka do Częstochowy, a uczestniczyło w niej 1000 osób. Koszt przejazdu w obie strony wynosił 7 zł od osoby, co zachęciło ludność do licznego udziału³⁷. Dnia 30 kwietnia 1938 roku z Ostrowca wyjechała pielgrzymka do Częstochowy, licząca 1500 osób. Przewodniczył jej bp Kubicki. Pątnicy wrócili 2 maja i byli owacyjnie witani na dworcu. Zakupili obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, który przeniesiono do kościoła św. Michała³⁸. Natomiast w kwietniu 1938 roku w związku z kanonizacją św. Andrzeja Boboli obserwowano duże zainteresowanie wycieczkami do Rzymu oraz liczniejsze niż zwykle zaopatrywanie się w zaświadczenia do paszportów zbiorowych³⁹.

1.2. Inwestycje kościelne, problemy bezpieczeństwa, sprawy personalne

W sprawozdaniach odnajdujemy informacje dotyczące budowy nowych kościołów, choć nie są one zbyt częste i ograniczają się wyłącznie do Ostrowca. Dowiadujemy się, że Komitet Budowy Kościoła św. Michała w Ostrowcu 3 wrze-

³² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 209, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VII 1934.

³³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 114, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1934.

³⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 307, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1936.

³⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 343, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 za czas od 1 do 31 V 1936. W sandomierskiej kurii prowadzono rejestr misji w poszczególnych parafiach diecezji. Por. ADS, brak sygn. Księga misji parafialnych diecezji sandomierskiej założona w roku 1931.

³⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 400, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VIII 1936.

³⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 665, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 30 IX 1937.

³⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 327, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 V 1938. Zapis ze sprawozdania jest nieściśły. Z akt kościelnych wynika, że pielgrzymkę na Jasną Górę prowadził ks. Tadeusz Szubstarski, proboszcz parafii św. Michała wraz z wikariuszem ks. Władysławem Włodarskim. Kopię cudownego obrazu, którą wykonał artysta malarz Bolesław Rutkowski umieszczono w ołtarzu głównym rozbudowanego kościoła św. Michała. Do kościoła wprowadziło go około 10 tys. wiernych. Por. Archiwum Parafii św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim, brak sygn., Księga wizytacji kanonicznych, zapis z 15 VI 1939.

³⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 313, Sprawozdanie sytuacyjne za kwiecień 1938.

śnia 1933 roku zorganizował zabawę taneczną, która przyniosła 653 zł zysku, a 29 września odbyła się kwesta uliczna, kiedy to zebrano 190 zł⁴⁰. W październiku 1934 roku starosta zauważył, że energiczne działania są związane ze zbieraniem funduszy na ukończenie przebudowy kościoła św. Michała. Zorganizowany na ten cel kiermasz przyniósł 2526 zł zysku. W sprawozdaniu odnotowano, że przed dwoma laty przy Zakładach Ostrowieckich został wzniesiony drugi kościół, drewniany, a 28 października 1934 roku poświęcono tam dzwony, ufundowane przez pracowników Zakładów Ostrowieckich kosztem 4200 zł. Ponadto duchowieństwo ostrowieckie zabiegało o przydzielenie jednego domku w Kolonii Robotniczej na pomieszczenie kaplicy w północno-wschodniej części na peryferiach miasta⁴¹. W dwa lata później znów zauważono nową inicjatywę – 25 października 1936 roku przy kościele św. Michała w Ostrowcu odbyło się zebranie, na którym postanowiono zorganizować trzecią parafię w północnej części miasta, w związku z czym planowano budowę nowego kościoła. Powołano komitet, do którego weszli: ks. Tadeusz Szubstarski, inż. Mieczysław Iwaskiewicz, wicedyrektor Zakładów Ostrowieckich, poseł Andrzej Zubrzycki i inni⁴². Jesienią 1938 roku starosta zapowiadał, że 2 października 1938 roku w Ostrowcu na tzw. Piaskach odbędzie się poświęcenie kamienia węgielnego pod budowę nowego kościoła z udziałem bp. Lorka. Jak zauważał: „będzie to już trzeci kościół budowany na terenie Ostrowca w ciągu ostatnich 10 lat”⁴³. Uroczystość przebiegła zgodnie z planem, a przewodniczył jej bp Lorek, zaś liczba uczestników sięgała 3 tys.⁴⁴

Przedmiotem zainteresowania władz państwowych były również konflikty, do których dochodziło w niektórych parafiach. Nie były to przypadki zbyt częste, a zazwyczaj wynikały z sympatii politycznych, czasem zderzenia z wrogą ideologią, niskim poziomem kultury, zaś w jednym przypadku powodem było pieniactwo lub choroba proboszcza.

W 1934 roku doszło do scysji w niewielkiej parafii Słupia Nadbrzeżna. Proboszczem od kwietnia 1931 roku był tam ks. Julian Podwysocki⁴⁵. W dniu 3 maja 1934 roku zabronił on straży pożarnej wejścia do kościoła w hełmach i ze sztan-

⁴⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 30, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za czas od 1 do 30 IX 1933. Problematyka związana z przebudową kościoła św. Michała została omówiona w publikacji: B. Stanaszek, *Parafia św. Michała w Ostrowcu Kieleckim (Świętokrzyskim) w latach 1918-1945*, w: *Parafia św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim 1614-2016*, red. B. Stanaszek, Ostrowiec Świętokrzyski 2016, s. 137-245.

⁴¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 242, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1934. Por. *Osiemdziesiąt lat kościoła i parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Ostrowcu Świętokrzyskim*, red. M. Bryła-Mazurkiewicz, W Brociek, J. Grochala, Ostrowiec Świętokrzyski 2013, s. 17-24.

⁴² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 427, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1936.

⁴³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 412, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-30 IX 1938. Inicjatorem tworzenia nowej parafii był ks. Tadeusz Szubstarski. Archiwum Parafii św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim, brak sygn., Księga wizytacji kanonicznych, zapis z 3 IV 1938.

⁴⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 432, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 X 1938.

⁴⁵ B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 3, M-R, Sandomierz 2017, s. 179.

darem. Gdy jej członkowie ustawili się na cmentarzu naprzeciw wejścia – polecił zamknąć drzwi od świątyni. W kazaniu ostro krytykował działalność społeczną straży, wzywając rodziców, by wycofali dzieci z jej szeregów. Zarzucał, że organizacja ta nie chce uznawać zarządzeń Kościoła. Wśród ludności powstało z tego powodu duże rozgoryczenie. W dwutygodniku Legionu Młodych „Na przełomie” został zamieszczony artykuł na ten temat w numerze z 15 maja⁴⁶. Nie był to koniec zatargów. Na początku czerwca 1934 roku w Słupi Nadbrzeżnej odbył się kurs oświaty pozaszkolnej urządzony przez Zarząd Powiatowy Związku Młodzieży Wiejskiej Województwa Kieleckiego. Brało w nim udział około 100 osób. Na pamiątkę uczestnicy postanowili zbudować pomnik w kształcie kamiennego bloku „Nieznanemu żołnierzowi”. Jako miejsce upamiętnienia wybrano wzgórze nad Wisłą, gdzie stał drewniany krzyż z I wojny światowej. Z wyprzedzeniem inicjatorzy poprosili miejscowego proboszcza ks. J. Podwysockiego o poświęcenie. Duchowny zastrzegł, by na pomniku umieścić grecki krzyż, a „nawet narysował, jak ma wyglądać”. W dniu wyznaczonym na poświęcenie pomnika – 5 czerwca – zwrócili się do proboszcza, ale ten odmówił udziału w uroczystości. Zgłaszał pretensje, że krzyż jest „nieodpowiedni”, choć wykonano go według wcześniejszych wskazówek. Ostatecznie proboszcz odmówił poświęcenia, wskazując, że pod pomnikiem nie ma prochów nieznanego żołnierza. Odświeżenie odbyło się bez udziału duchownego, a brało w nim udział około 400 osób⁴⁷.

Poważne zaburzenia przez wiele lat miały miejsce w Rakowie, gdzie proboszczem od sierpnia 1934 roku był ks. Władysław Pieniążek⁴⁸. Informacje o pierwszych nieporozumieniach pojawiły się w lutym 1936 roku. Powodem były wysokie opłaty wymagane przez proboszcza za posługi religijne. Również nauczyciele miejscowej szkoły popadali w zatarg z duchownym w związku z jego zaniedbaniami w nauczaniu religii (wskazywano, że odbywała się niepunktualnie „i nie w szkole lecz w zimnym przedpokoju plebanii”). Proboszcz popadł także w konflikt z właścicielem młyna na tle przemiału zboża – groził młynarzowi, że „wyprosi go z kościoła”. Parafianie zgłaszali pretensje do ks. W. Pieniążka, że często wyjeżdża z parafii i zaniedbuje nabożeństwa majowe i październikowe, które odbywały się bez udziału duchownego. Starosta oceniał, że powodowało to rozgoryczenie wiernych⁴⁹. W kwietniu doszło do sporu z młodzieżą z Rakowa, której proboszcz

⁴⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 146, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 za czas od 1 do 31 V 1934.

⁴⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 157, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1934. Ksiądz Podwysocki miał problemy zdrowotne i kilkakrotnie prosił o zmianę parafii. Probostwo w Słupi Nadbrzeżnej było ubogim, a na remont czekała świątynia i budynki plebańskie. W końcu, 5 października 1935 roku, ks. Podwysocki został przeniesiony na proboszcza do Krzyżanowic. Zmarł z powodu choroby serca w szpitalu w Iłży 23 lutego 1936 roku. Te problemy mogły mieć wpływ na jego relacje z parafianami, o których starosta wspominał w sprawozdaniach sytuacyjnych. Por. ADS, brak sygn., Akta personalne ks. J. Podwysockiego, Pisma do kurii z 30 IV 1934, 21 III 1935, 18 VII 1935.

⁴⁸ Stanaszek, Nowakowski, Tylec, *Słownik biograficzny*, t. 3, s. 158. Ksiądz Pieniążek święcenia kapłańskie przyjął w u bernardynów w 1907 roku, od 1917 roku był kapelanem wojskowym. Do diecezji sandomierskiej został inkardynowany 28 kwietnia 1921 roku.

⁴⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 287, Sprawozdanie sytuacyjne nr 2 za czas od 1 do 29 II 1936.

zabraniał wejścia na chór (starosta poświęcił tej sprawie odrębny raport skierowany do wojewody, którego nie odnaleziono)⁵⁰. W dniu 17 sierpnia 1936 roku między proboszczem a parafianami doszło do kolejnego zatargu w związku z poszukiwaniami przez ks. Pieniążka skarbów ukrytych rzekomo w zabytkowym kościele w Drogowlach⁵¹. Spory nie tylko nie zostały wyciszone, ale wręcz narastały. W lipcu 1938 roku w sprawozdaniu sytuacyjnym ks. Pieniążkowi została poświęcona cała strona. Starosta podkreślał, że konflikty z parafianami stale się powtarzają i eskalują. W kazaniach w minionym roku szkolnym proboszcz atakował kierownika szkoły Leona Fedorowicza i nauczycielstwo, zarzucając im „złe nauczanie, brak dozoru nad dziećmi, nie prowadzenie dzieci do kościoła w niedziele itp.” Rzekome zaniedbania miały skutkować szerszym się wśród dzieci niemoralności. Ostatnio ks. Pieniążek wszczął spór z Ochotniczą Strażą Pożarną w Rakowie „na tle hodowli i połowu ryb w stawie, który dzierżawi straż”. Duchowny rościł sobie nieuzasadnione pretensje do niego i „prawie codziennie” osobiście łowił tam ryby. Na dodatek: „zatarg ten stanowił dla ks. Pieniążka temat do kazań na niedziele i święta, przy czym członków straży nazywa komunistami, grozi usunięciem sztandarów straży z kościoła itp.” Starosta przypominał, że nie jest to pierwszy raport w sprawie pieniężnych postępów proboszcza. Podsumowywał sytuację stwierdzeniem: „Przez ciągłe zatargi, szczucie jednych przeciw drugim i ciągłe intrygi, do których to celów używa Katolickie Stowarzyszenia [*sic!*] ks. Pieniążek powoduje ciągłe zamieszanie i niepokój. Wyrobił nie tylko sobie ujemną opinię, lecz także nieprzychylny stosunek do duchowieństwa i Kościoła”⁵². W październiku 1938 roku do starostwa ciągle wpływały skargi z osady Raków. Starosta ocenił, że postępowanie proboszcza „koliduje ze stanowiskiem duszpasterza parafii, podrywa jego autorytet i wywołuje ogólne zniechęcenie do duchowieństwa”⁵³. W listopadzie 1938 roku alarmował, że działania ks. Pieniążka dzielą mieszkańców Rakowa na dwa wrogie obozy, a „nieobliczalne wystąpienia proboszcza [stwarzają] poważnie zagrożają bezpieczeństwu publicznemu”⁵⁴. Nie mogło to trwać w nieskończoność i pojawiły się sankcje karne. W dniu 9 lutego 1939 roku Sąd Grodzki w Opatowie skazał ks. Pieniążka na trzy miesiące aresztu w zawieszeniu na 5 lat za łowienie ryb w stawie gromadzkim dzierżawionym przez straż pożarną⁵⁵. Nastąpiły też spóźnione działania dyscyplinarne ze strony zwierzchnich władz duchownych, o czym nie znajdujemy już wzmianki w sprawozdaniach starosty⁵⁶.

⁵⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 325, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 za czas od 1 do 30 IV 1936.

⁵¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 400, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VIII 1936.

⁵² APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 379-380, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 VII 1938.

⁵³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 432, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 X 1938.

⁵⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 453, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-30 XI 1938.

⁵⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 351, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-28 II 1939.

⁵⁶ Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 235; ADS, brak sygn., Akta personalne ks. W. Pieniążka, Nominacje z 1 IX 1938 i 13 VII 1939 i List bpa Lorka do ks. Pieniążka z 16 VII 1939. Biskup Lorek 1 września 1938 roku mianował go proboszczem w Wiśniowej, ale dekret został cofnięty ze względu na bliżej niekreślonej chorobie. Dnia 13 lipca 1939 roku administrator apostołski diecezji

Nieporozumienia zdarzały się również w innych parafiach. We Wszechświętych 28 kwietnia 1936 roku doszło do zatargu między proboszczem ks. Józefem Borowcem a rodziną i przyjaciółmi zmarłego parafianina w związku z użyciem chorągwi do konduktu pogrzebowego⁵⁷. W dniu 15 sierpnia 1937 roku w Kiełczynie podczas zabawy zorganizowanej przez KSM miała miejsce głośna scysja między ks. Janem Witkowskim, miejscowym proboszczem a Józefem Lechem, którego duchowny wyprosił z lokalu, za co został obrzucony obelgami. W parafii utworzyły się grupy zwolenników i przeciwników proboszcza, wzajemnie się zwalczające. Wspomniany J. Lech, który miał być przymuszany do ożenku z panną w ciąży, popełnił samobójstwo. Niektórzy obwiniali proboszcza odpowiedzialnością za jego śmierć. Kuria miała prowadzić w tej sprawie dochodzenie⁵⁸.

W sprawozdaniach odnotowano kilka napadów bandyckich na plebanie i duchownych oraz wybryki chuligańskie i profanacje. W marcu 1934 roku we wsi Paulinów nieznanymi sprawcami przewrócili figurę z żelaznym krzyżem wystawioną przez Ludwika Zajączkowskiego na pamiątkę pielgrzymki do Rzymu. Policja dopatrywała się w tym działaniu osobistych porachunków⁵⁹. Agresywne zachowanie i zakłócenie nabożeństwa odnotowano w Opatowie w niedzielę 24 czerwca 1934 roku. W tamtejszej kolegiacie na Mszy św. o godz. 9.30 „w czasie podniesienia, kiedy w kościele panowała zupełna cisza, niejaki Bogusław M., bezrobotny półinteligent, zamieszkały w Opatowie, donośnym głosem począł bluźnić i wyszydzać dogmaty religijne”. Natychmiast interweniował obecny na nabożeństwie policjant, który wyprowadził agresora ze świątyni. Sąd Grodzki osadził go w więzieniu do czasu rozprawy⁶⁰. Do profanacji Najświętszego Sakramentu doszło 24 sierpnia 1938 roku w Czyżowie Szlacheckim, gdzie „umyślowo chora Stanisława R. zakradła się do kościoła, dorobionym kluczem otworzyła tabernakulum i skradła puszkę z komunikantami, po czym zbiegła w nieznanym kierunku”. Po upływie czterech dni kobietę zatrzymano w Ostrowcu, a indagowana przez policję wskazała miejsce,

ponownie wydał dekret o przeniesieniu ks. Pieniążka na probostwo do parafii Sałek. W liście do proboszcza zagroził, że odrzucenie nominacji „pociągnie za sobą przykre konsekwencje prawne”. Jednak wybuch II wojny światowej zatrzymał wykonanie tej decyzji. Wobec ponownych nieporozumień w parafii bp Lorek wysłał w 1941 roku do Rakowa administratora, a ks. Pieniążkowi zakazał głoszenia kazań. Dnia 3 czerwca 1943 roku pozbawił go parafii, a decyzję utrzymała w mocy Kongregacja Soboru przy Stolicy Apostolskiej, do której odwołał się ks. Pieniążek.

⁵⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 325, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 za czas od 1 do 30 IV 1936. Ksiądz Borowiec był proboszczem we Wszechświętych od 29 lutego 1932 roku. Miał problemy zdrowotne, zmarł po operacji w szpitalu w Warszawie 14 listopada 1936 roku w wieku 44 lat. ADS, sygn. FB-84, Nominacje, korespondencja.

⁵⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 683, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 31 X 1937. W aktach personalnych ks. J. Witkowskiego nie odnaleziono informacji na temat takiego postępowania. Wiadomo natomiast, że chciał przenieść się na inną parafię, a prośby w tej sprawie kierował do kurii już w styczniu 1937 roku, we wrześniu 1938 roku i w kwietniu 1939 roku. Por. ADS, brak sygn., Akta personalne ks. J. Witkowskiego, Korespondencja z lat 1937-1939.

⁵⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 114, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1934.

⁶⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 157, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1934.

w którym ukryła puszkę, zaś komunikanty bezpośrednio po kradzieży rozsypała i uległy zniszczeniu⁶¹.

Tragiczne skutki miał napad na ubogą plebanię w Piórkowie w dniu 17 listopada 1935 roku. Tamtejszy proboszcz ks. Jan Wróblewski zastrzelił jednego z bandytów, zaś drugiego ciężko ranił. Nie był to koniec makabrycznych perypetii, o czym również znajdujemy relację w sprawozdaniu: „W kilka dni potem przybył do ks. Wróblewskiego brat, który pod wpływem wzruszenia zmarł na udar serca”. W następstwie tych przeżyć ks. J. Wróblewski postanowił wstąpić do zakonu oo. jezuitów w Kaliszu⁶².

W styczniu 1939 roku starosta pisał o panującym w powiecie poczuciu zagrożenia ze względu na działalność rabusiów i dość częste napady. Policja zabiła dwóch bandytów i wykryła bandę Cyganów, która dokonała napadu na plebanię w Słupi Nadbrzeżnej⁶³. Wypada dodać, że ofiarami rabunków padały placówki duszpasterskie położone na odludziu, gdzie duchowni ledwo wegetowali, a wspomniane parafie były ubogie.

Zmiany personalne następujące w obsadzie parafii odnotowywane były zasadniczo w przypadku proboszczów. Wyjątkowo zwrócono uwagę na jednego wikariusza ze względu na jego zaangażowanie polityczne. W listopadzie 1933 roku został przeniesiony ks. Władysław Gąsiorowski, proboszcz z Szewnej (awans na probostwo w Opocznie). Starosta podkreślał, że duchowny był zwolennikiem SN, a „z powodu akcji politycznej nie znajduje należytego uznania u parafian, skutkiem czego istniejąca w Szewnie sekta Polskiego Kościoła Narodowego zyskuje na wpływach”⁶⁴. Dla odmiany przeniesiony w kolejnym miesiącu ks. Paweł Posłuszyński, proboszcz z Kunowa, „gorący zwolennik idei Marszałka Piłsudskiego” cieszył się ogólnym szacunkiem i poważaniem, a „dzięki jego popularności, pomimo kilkakrotnych zabiegów – działacze PKKN nie mogli założyć tu swojej parafii”. Jednak – co podkreślono w sprawozdaniu – na własną prośbę został przeniesiony w stan spoczynku i zamieszkał w Domu Księży Emerytów w Sandomierzu⁶⁵. Sporo uwagi poświęcono, ze względu na rangę wydarzenia, przeniesieniu dłu-

⁶¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 392, 398, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 VIII 1938.

⁶² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 180, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 31 XII 1935. W istocie ks. Jan Wróblewski zrezygnował z probostwa (3 stycznia 1936 roku) i wstąpił do zakonu jezuitów. Jednak nie wytrwał w nowicjacie i 10 sierpnia 1936 roku został proboszczem w Lipsku. Por. B. Stanaszek, R. Nowakowski, P. Tylec, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX i XX w.*, t. 4, *S-Ż, biskupi i uzupełnienia*, Sandomierz 2019, s. 246-147; ADS, brak sygn., Akta personalne ks. J. Wróblewski, Korespondencja z lat 1936-1936.

⁶³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 536, Sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa za okres 1-31 I 1939.

⁶⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 66, Sprawozdanie sytuacyjne nr 11 za czas od 1 do 30 XI 1933. Ksiądz Władysław Gąsiorowski był znaczącą postacią w prezbiterium diecezji sandomierskiej. Przed objęciem probostwa w Szewnie (23 stycznia 1929 roku) był profesorem seminarium duchownego i kanonikiem gremialnym kapituły katedralnej. Dnia 2 marca 1932 roku został prałatem-archidiaconem. ADS, sygn. FG-24, Nominacje.

⁶⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 77, Sprawozdanie sytuacyjne nr 12 za czas od 1 do 31 XII 1933. Ksiądz Posłuszyński przeszedł na emeryturę w wieku 65 lat, 29 listopada 1933 roku. Mieszkał w domu księży emerytów w Sandomierzu, był kapelanem hufców junackich, kapelanem

goletniego proboszcza parafii św. Michała w Ostrowcu, kierującego rozbudową tamtejszego kościoła ks. kan. Wacława Wodeckiego⁶⁶. Pożegnanie odbyło się 12 sierpnia 1934 roku w sali kinowej „z dużą pompą”. Uczestniczyło w nim 450 osób. Uroczystość organizowali członkowie SN. Przemawiała Michalina Burdzina, dyrektorka Państwowego Seminarium Nauczycielskiego, niejaki Zabłocki, prezes Związku Właścicieli Nieruchomości oraz Adam Mrozowski, były poseł do sejmu. Ksiądz W. Wodecki został przeniesiony na probostwo do Staszowa. W tym samym sprawozdaniu odnotowano lakonicznie, że 29 sierpnia 1934 roku w Opatowie grono przyjaciół i znajomych pożegnało ks. kan. Szymona Pióro, który przeszedł na emeryturę⁶⁷. Obsadzenie opróżnionych stanowisk odnotowano w kolejnym miesiącu, przy czym nie podano nazwisk nowych proboszczów w Opatowie i Denkowie. Natomiast w Ostrowcu parafię św. Michała objął ks. T. Szubstarski⁶⁸. W sprawozdaniach wspomniano również o zmianach proboszczowskich w Mychownie (styczeń 1936 roku) i parafii NSJ w Ostrowcu (sierpień 1937 roku)⁶⁹. Starosta przekazywał także informacje o śmierci duchownych: w listopadzie 1936 roku zmarł w Warszawie po operacji ks. Józef Borowiec, proboszcz z Wszechświętych⁷⁰, a 4 kwietnia 1937 roku ks. prał. Antoni Czarkowski, proboszcz z Łagowa⁷¹. W lutym 1937 roku nowym proboszczem we Wszechświętych został ks. Stanisław Skórski z Kozienic⁷².

więzienia, pracował z młodzieżą bezrobotną. Por. ADS, brak sygn., Akta personalne ks. P. Posłuszynskiego, List do kurii z 8 XI 1933, Korespondencja z lat 1933-1938.

⁶⁶ Por. Stanaszek, Nowakowski, Tylec, *Słownik biograficzny*, t. 4, s. 224; Stanaszek, *Parafia św. Michała*, s. 147-150. W związku z przeniesieniem ks. Wodeckiego parafianie skierowali do bp. W. Jasińskiego pismo z opisem aktywności społecznej proboszcza i prośbą o pozostawienie go w Ostrowcu. Petycję podpisało wiele wpływowych osób i organizacji społeczno-politycznych, m.in. Rada Grodzka BBWR w Ostrowcu. ADS, brak sygn., Akta personalne ks. W. Wodeckiego, nominacja z 16 VII 1934; List parafian do bpa Jasińskiego, bd.

⁶⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 209, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VII 1934. Ksiądz Szymon Pióro był proboszczem i dziekanem opatowskim od 1917 roku. Przechodząc na emeryturę, liczył 70 lat. ADS, brak sygn., Akta personalne ks. Sz. Pióro, Nominacja z 22 VI 1917.

⁶⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 220, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za czas od 1 do 30 IX 1934.

⁶⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 269, Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 za czas od 1 do 31 I 1936; s. 642, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 31 VIII 1937. Ksiądz Zygmunt Kosobudzki z Ostrowca został przeniesiony na proboszcza parafii Lipsko, pow. Iłżecki. APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 377, Sprawozdanie sytuacyjne nr 7 za czas od 1 do 31 VII 1936.

⁷⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 441, Sprawozdanie sytuacyjne nr 11 za czas od 1 do 30 XI 1936.

⁷¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 550, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 za czas od 1 do 30 IV 1937. Ksiądz Czarkowski był z pochodzenia Litwinem, proboszczem w Łagowie został w 1913 roku. Pozostawał skonfliktowany z wikariuszami i parafianami. Jego działalnością zainteresowało się Ministerstwo Spraw Zagranicznych, kiedy w 1927 roku wysłał bliżej nieokreślone pismo do prezydenta Niemiec. Władze rozważały wówczas wystąpienie przeciw niemu z zarzutem działalności na szkodę bezpieczeństwa państwa polskiego. Jednak zabrakło wystarczających powodów, by wystąpić o pozbawienie go parafii. Zmarł w wieku 74 lat. Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 239, ADS, sygn. FC-77, Nominacje.

⁷² APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 48, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 28 II 1937.

Wikariuszem, na którego zwrócił uwagę starosta w kontekście zmian personalnych był ks. Józef Radzik, który w lipcu 1936 roku został przeniesiony z Końskich do Opatowa. Na poprzedniej placówce dał się poznać jako czynny działacz SN⁷³. Starosta pisał o nim również w sierpniu 1938 roku, kiedy to w powiecie nastąpiły liczne roszady personalne wśród duchowieństwa. Ksiądz J. Radzik został wówczas przeniesiony z Opatowa do Iwanisk, jednak niezadowolony z tego udał się do bp. Lorcka z prośbą o zmianę decyzji. Stanowczo odmówił objęcia nowego stanowiska i po zlikwidowaniu mieszkania w Opatowie pojechał do brata w Starachowicach. Starosta pisał: „Dodać należy, że pośród duchowieństwa istnieje znaczniejsze niezadowolnienie z zarządzeń ks. biskupa, administratora diecezji sandomierskiej”⁷⁴. Chodziło w tym wypadku o bp. Lorcka, który w czerwcu 1936 roku objął rządy w diecezji sandomierskiej⁷⁵.

2. Na styku spraw publicznych i kościelnych

2.1. Uroczystości patriotyczne i świeckie z udziałem duchowieństwa

Jak wynika z analizy sprawozdań szczególnie uroczystości obchodzone rocznicę triumfu Wojska Polskiego nad bolszewikami pod Warszawą w 1920 roku. Obchody miały charakter publiczny – inicjowały je organizacje stanowiące zaplecze sanacji (BBWR, a następnie OZN), jak również opozycyjne SN, którego działacze nieco inaczej rozkładali akcenty i starali się wyróżnić na tle oficjalnych obchodów. Uroczystości z reguły rozpoczynały nabożeństwa sprawowane w świątyniach, a obchody w plenerze organizowano głównie w miastach. W 1934 roku starosta zwracał uwagę na aktywność BBWR, który zainicjował fetę w Opatowie 15 sierpnia. Warto zauważyć, że święto określano jako „rocznicę zwycięstwa pod Warszawą”. W nabożeństwie w kolegiacie brały udział organizacje społeczne, a następnie odbył się wiec na rynku, w którym uczestniczyło 1000 osób. Natomiast w Ostrowcu z inicjatywy Zarządu Powiatowego SN „z powodu 14. rocznicy «Cudu nad Wisłą»” odbyło się nabożeństwo, w którym, oprócz członków SN i jego Sekcji Młodzieżowej, wzięły udział organizacje: Zjednoczenia Zawodowe „Praca Polska”, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej, Koło Kobiet Polskich i Organizacja Narodowa⁷⁶. W dwa lata później, 15 sierpnia 1936 roku, Święto Żołnierza obchodzono w Opatowie (tam głównym punktem była akademie) oraz w Ostrowcu, gdzie po nabożeństwie miał miejsce

⁷³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 377, Sprawozdanie sytuacyjne nr 7 za czas od 1 do 31 VII 1936.

⁷⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 392, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 VIII 1938. Józef Radzik porzucił stan kapłański. Został przeniesiony do stanu świeckiego z obowiązkiem zachowania celibatu. Por. Stanaszek, Nowakowski, Tylec, *Słownik biograficzny*, t. 3, s. 213; ADS, Akta personalne ks. J. Radzik, Pismo kurii do ks. J. Radzika z 27 IX 1938, Pismo ks. Radzika do Ojca św. z 2 X 1938.

⁷⁵ Por. B. Stanaszek, *Usunąć biskupa! Władze PRL wobec ordynariusza diecezji sandomierskiej Jana Kantego Lorcka*, Sandomierz 2004, s. 17-18.

⁷⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 206, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VII 1934.

pochód do parku miejskiego (przed pomnikiem marszałka Piłsudskiego złożono wieniec, a zgromadziło się 1500 osób)⁷⁷. W 1937 roku inicjatywę wykazywało SN. W dniu 15 sierpnia członkowie SN i Związku „Praca Polska” w ramach „obchodu Cudu nad Wisłą” brali udział w nabożeństwie w Ostrowcu, na które udali się pochodem. Następnie odbyło się zebranie w lokalu związkowym. Dodatkowo 17 sierpnia w Ostrowcu, staraniem Zarządu Powiatowego SN, odprawione zostało nabożeństwo za obrońców Ojczyzny poległych w 1920 roku. Uczestniczyło w nim 60 osób⁷⁸. W 1938 roku ton starali się nadać działacze sanacyjni. Z inicjatywy Rady Obwodowej OZN w Ostrowcu utworzono Komitet Obywatelski, który zajął się organizowaniem obchodu Święta Żołnierza w dniu 15 sierpnia. Odbyła się wówczas Msza św. polowa w parku fabrycznym, po czym nastąpił przemarsz ulicami miasta do parku miejskiego i złożenie wieńca pod pomnikiem marszałka Piłsudskiego, a przemówienia wygłosili: Henryk Smużyński i poseł Andrzej Zubrzycki. W obchodzie udział wzięły organizacje byłych wojskowych, stowarzyszenia społeczne, organizacje katolickie i młodzieżowe z 11 sztandarami. Liczbę obecnych szacowano na 2000 osób, w tym około 500 umundurowanych. Swoją odrębność starali się podkreślić działacze narodowi. Dnia 14 sierpnia 1938 roku o godz. 6 rano w kościele św. Michała w Ostrowcu ks. Szubstarski poświęcił dwa proporce koła grodzkiego SN i koła w Kunowie. Uroczystość, jak zaznaczał starosta, zapowiadano od wielu miesięcy, ale poświęcenia dokonano w przyspieszonym tempie i przy udziale nielicznych członków (10 osób), gdyż Zarządowi Powiatowemu SN zależało, by w czasie obchodu 15 sierpnia Stronnictwo mogło wystąpić z proporcami. Wojewodzie przekazano oddzielne sprawozdanie z przebiegu uroczystości. W dniu 15 sierpnia SN organizowało w Ostrowcu obchód „Cudu nad Wisłą”: o godz. 9 przed lokalem narodowców odbyła się zbiórka członków: SN, Zjednoczenia Zawodowego „Praca Polska” i Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, po czym w zwartych szeregach udali się do parku fabrycznego na Mszę polową urządzoną z inicjatywy OZN. SN wystąpiło z dwoma proporcami, a Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” ze sztandarem. Po nabożeństwie członkowie SN i Związku „Praca Polska” (127 osób) odłączyli się od pochodu, udając się do własnego lokalu, natomiast Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” nadal brało udział w uroczystości. Po jej zakończeniu Sokoli przeszli do lokalu SN i odbyło się tam zgromadzenie, na którym przemawiali: Antoni Heba, członek Zarządu Powiatowego SN oraz student Czesław Tomczyński. Następnie A. Heba udekorował mieczykami („mieczyk Chrobrego”) 11 osób, które ukończyły kurs prelegentów. Dla 208 uczestników uroczystości zorganizowano przyjęcie⁷⁹.

Tylko raz w sprawozdaniach znajdujemy informację na temat obchodów święta Konstytucji 3 maja. W dniu 3 maja 1938 roku z okazji święta narodowego w miastach, osadach i większych osiedlach odbyły się okolicznościowe obchody, na program których złożyły się: nabożeństwa, defilady, akademie i pogadanki.

⁷⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 393, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VIII 1936.

⁷⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 639-640, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VIII 1937.

⁷⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 388-391, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 VIII 1938.

W Opatowie po Mszy św. na placu Wilsona na specjalnie ustawionych trybunach dokonano dekoracji osób zasłużonych, a następnie rozpoczęła się defilada członków Przysposobienia Wojskowego (PW), stowarzyszeń byłych wojskowych oraz organizacji społecznych, w której wzięło udział 100 osób. Wieczorem odbyła się akademie. W Ostrowcu po nabożeństwie pochód wyruszył do parku, a okolicznościowe przemówienie wygłosił adwokat Roman Stupnicki. Uczestniczyło około 2000 osób⁸⁰.

Na terenie powiatu organizowano również inne uroczystości świeckie z udziałem duchowieństwa. Przykładowo bp Jasiński, który znany był z utrzymywania dobrych relacji z władzami państwowymi⁸¹, wizytując parafie w dniach od 10 do 21 czerwca 1933 roku nie stronił od udziału w wydarzeniach świeckich. Starosta relacjonował: „We wszystkich miejscowościach (...) był witany owacyjnie, a szczególnie uwydatniło się to w Opatowie, gdzie równocześnie odbyło się poświęcenie stadionu. Wszystkie organizacje PW 12 czerwca brały udział w powitaniu biskupa i defiladzie. Defilada trwała 1,5 godziny, a brało w niej udział 4 tys. ludzi. (...) Pobyt biskupa Jasińskiego ze względu na masowy udział organizacji prorządowych był poniekąd manifestacją katolicko-prorządową i głośnym echem odbił się na terenie powiatu opatowskiego, jak również w innych powiatach diecezji sandomierskiej”⁸².

W czerwcu 1933 roku w Opatowie zorganizowano święto sportowe połączone z otwarciem stadionu miejskiego, podczas którego mowę okolicznościową wygłosił ks. Wróblewski⁸³. Nabożeństwo polowe na wspomnianym stadionie zainaugurowało 30 maja 1937 roku doroczne uroczystości Przysposobienia Wojskowego. Brały w nim udział, podobnie jak w defiladzie, oddziały PW i organizacji młodzieżowych – w sumie 2,1 tys. osób, a ponadto młodzież szkolna i goście. Liczba uczestników była ograniczona ze względu na koszt przyjazdu i wyżywienia⁸⁴.

W sprawozdaniach odnotowano również, że w Ostrowcu 16 października 1938 roku odbyła się uroczystość poświęcenia chorągwi Związku Strzeleckiego przy licznych udziałem władz państwowych i wojskowych, organizacji byłych wojskowych i PW oraz społeczeństwa – liczbę uczestników oceniano na 5 tys. osób⁸⁵.

2.2 Wobec aktualnych wydarzeń politycznych

Niektóre wydarzenia rozgrywające się na polskiej scenie politycznej miały swoje odbicie w relacjach państwo–Kościół w powiecie opatowskim. W czerwcu 1934 roku opinią publiczną wstrząsnęła wiadomość o zamachu na ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego (15 czerwca 1934 roku)⁸⁶. W związku z tym „prawie we wszystkich kościołach rzymskokatolickich, synagogach i domach modlitwy wyznania mojżeszowego odprawione zostały nabożeństwa żałobne

⁸⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 329, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 V 1938.

⁸¹ Por. K. Krasowski, *Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej. Myśl o ustroju państwa – postulaty – realizacja*, Warszawa 1992, s. 29, 138.

⁸² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 8, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1933.

⁸³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 5, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1933.

⁸⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 555, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 za czas od 1 do 31 V 1937.

⁸⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 434, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 X 1938.

⁸⁶ C. Brzoza, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej*, Kraków 2003, s. 195.

za spokój duszy śp. ministra Pierackiego. W poczynaniach tych duchowieństwo ustosunkowało się bardzo przychylnie, jak również ze strony opozycji żadnego przeciwdziałania nie było”⁸⁷.

Władze sanacyjne dbały szczególnie o kultywowanie pamięci o marszałku Józefie Piłsudskim i wykazywały w tym względzie sporą wrażliwość. W czerwcu 1937 roku starosta relacjonował, że wystąpienie metropolity krajowego Adama Stefana Sapiehy poruszyło całe społeczeństwo (chodziło o przeniesienie trumny z ciałem marszałka z krypty św. Leonarda pod wieżę „Srebrnych Dzwonów”)⁸⁸. W sprawozdaniu czytamy: „Ludność wiejska (...) wykazuje duże zainteresowanie i niezbyt przychylnie stanowisko do duchowieństwa i Kościoła. (...) Ugrupowania lewicowe wykorzystując powyższe nastroje oraz zbyt częste zatargi dostojników Kościoła z Władzami państwowymi – propagują rozdział Kościoła od Państwa, natomiast bezwzględna większość społeczeństwa jest za wyłączeniem Wawelu spod jurysdykcji władz kościelnych”. Z kolei „sfery klerykalne” i SN starały się zbagatelizować całą sprawę⁸⁹. W dalszej części sprawozdania starostwa ponownie wracał do tej kwestii, dodając: „Pomimo licznych ataków na duchowieństwo w rozmowach prywatnych, a nawet i na zebraniach publicznych, w związku z wystąpieniem ks. metropolity A.S. Sapiehy, duchowieństwo unika na ten temat dyskusji, nie potępiając jego czynu ani też nie broniąc go”⁹⁰.

W maju 1938 roku drobne zadrażnienia pojawiły się w związku z obchodami rocznicy śmierci „Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego”. W Opatowie bezpośrednio przed planowaną uroczystością ks. prał. Hieronim Cieślakowski ustawił w głównej nawie kolegiaty rusztowanie, co miało związek z planowanym remontem, „powodując trudności w dekorowaniu kościoła i urządzeniu nabożeństwa”. Komitet Organizacyjny zmuszony był przenieść obchody do świątyni poklasztornej. Wywołało to ogólne wzburzenie i protesty organizacji byłych wojskowych. Sprawa była o tyle istotna, że starosta 16 maja przesłał oddzielne sprawozdanie do wojewody⁹¹. W innych parafiach nie odnotowano żadnych trudności, co jednoznacznie pobrzmiewa w relacji starosty: „we wszystkich świątyniach w godzinach rannych odprawione zostały nabożeństwa, wieczorem zaś odbyły się zbiórki organizacji społecznych przy ogniskach dla oddania hołdu pamięci Zmarłego przez trzyminutową ciszę, a następnie wysłuchanie wyjątków z pism Marszałka Piłsudskiego”⁹². W marcu 1939 roku związku z „dniem imienin Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego” Obwód OZN wydał okólnik do oddziałów,

⁸⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 144, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1934.

⁸⁸ Brzoza, *Polska w czasach niepodległości*, s. 227; P. Sołdyga, *Główne płaszczyzny konfliktu Kościoła katolickiego z obozem piłsudczykowskim w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Res Historica”, 51 (2021) s. 569-560.

⁸⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 590, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1937.

⁹⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 594, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1937.

⁹¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 327, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 V 1938.

⁹² APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 329, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 V 1938.

polecając zorganizowanie nabożeństw i prelekcji. Rozesłano w teren materiały propagandowe i szkice wystąpień. W Ostrowcu po nabożeństwie zaprezentowano akademię okolicznościową. W innych miejscowościach po Mszach św. odbyły się zebrania organizacji społecznych z okolicznościowymi referatami⁹³. Natomiast 12 maja 1939 roku w rocznicę śmierci Piłsudskiego zorganizowano nabożeństwa żałobne, a następnie o godz. 20 zbiórki na placach publicznych dla uczczenia pamięci zmarłego przez chwilę ciszy i wysłuchanie „myśli wybranych”⁹⁴.

Wypada też wspomnieć, że działacze OZN w podejmowanych działaniach politycznych odnosili się również do niektórych wydarzeń dotyczących Kościoła powszechnego. Na zjeździe powiatowym członków i sympatyków OZN w Opatowie, odbytym 12 lutego 1939 roku w lokalu Straży Pożarnej, na wniosek posła Pawła Wróbla uczczono przez powstanie i chwilę ciszy pamięć zmarłego papieża Piusa XI. Natomiast dłuższe przemówienie na temat sytuacji gospodarczej, a w szczególności realiów na wsi wygłosił senator ks. Zelek. W spotkaniu uczestniczyło 600 osób⁹⁵.

W sprawozdaniach odnotowano również, że w niedzielę 30 kwietnia 1939 roku we wszystkich świątyniach rzymskokatolickich odczytane zostało orędzie biskupów polskich⁹⁶. Zachęcano w nim do współdziałania z władzami państwowymi w „wykonywaniu rozporządzeń przygotowujących życie kraju na możliwości wojenne ku obronie ojczyzny i wiary”. Episkopat wyrażał poparcie dla dobrojenia armii i wyposażenia jej w potrzebny do obrony sprzęt wojskowy⁹⁷.

2.3. Duchowieństwo a Stronictwo Narodowe

W sprawozdaniach sytuacyjnych znajdujemy informacje o kontaktach niektórych duchownych z SN. Władze niepokoily się szczególnie oddziaływaniem księży, sympatyków ruchu narodowego na młodzież. W sierpniu 1933 roku w Janikowie ks. Bolesław Gluza, nowy proboszcz⁹⁸, działacz SN występował na zebraniach Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej przeciwko Związkowi Strzeleckiemu i pokrewnym organizacjom. Powodowało to wrogi stosunek młodzieży tegoż stowarzyszenia do członków „Strzelca” i skutkowało próbami „rozbijania go”⁹⁹. Z obawą odnotowano, że 1 marca 1936 roku zaangażowany został na instruktora Kół Katolickich Młodzieży dekanatu opatowskiego Jan Baran, członek Zarządu Powiatowego SN i czynny działacz we wsi Jędrzejowice (gmina Częstocice). Po-

⁹³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 359, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 III 1939.

⁹⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 378, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 V 1939.

⁹⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 347, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-28 II 1939. Ksiądz Roman Zelek był duchownym diecezji kieleckiej, mandat senatora sprawował w latach 1938-1939. Por. <https://senat.edu.pl/historia/senat-rp-w-latach-1922-1939/senatorowie-ii-rp/senator/roman-zelek> (dostęp: 11.02.2022).

⁹⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 372, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-30 IV 1939.

⁹⁷ *Odezwa biskupów polskich*, w: *Listy pasterskie, orędzia, odezwy Episkopatu Polski 1918-1939*, wydanie i opracowanie A. Gąsior, J. Królikowski, Kraków 2018, s. 297-300.

⁹⁸ Ksiądz Bolesław Gluza został proboszczem w Janikowie 27 czerwca 1933 roku. ADS, sygn. FG-41, Nominacja.

⁹⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 26, 33, Sprawozdanie sytuacyjne nr 8 za czas od 1 do 31 VIII 1933.

mimo zapewnień dziekana ks. H. Cieślakowskiego, że nie będzie poruszał tematów politycznych, „zachodziła obawa”, że J. Baran rozwinie w terenie propagandę na rzecz SN¹⁰⁰. Zdawały się to potwierdzać kolejne obserwacje. We wrześniu 1936 roku SN wzmogło kolportaż ulotek antyżydowskich i antykomunistycznych. Starosta alarmował: „Ostatnio na terenie Ostrowca daje się zauważyć ożywiona propaganda, którą prowadzi prezes Zarządu Powiatowego adwokat Ornatkiewicz, instruktor Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Baran i nowo mianowany wikariusz ks. Radzik. Planowane jest urządzenie zgromadzenia publicznego”¹⁰¹. W styczniu 1937 roku potwierdzano zwiększające się wpływy SN na terenie Ostrowca i Opotowa. Wśród ruchliwych wybitniejszych członków SN wymieniano: ks. Radzika i instruktora KSM J. Barana¹⁰². Jednak kontakty tego drugiego z ruchem narodowym nie trwały długo. W lutym 1937 roku na zebraniach SN domagał się, by sprawy religijne były stawiane na pierwszym planie. Wobec oporu zgromadzonych (większość była przeciwnych), wystąpił ze Stronnictwa¹⁰³. Natomiast ks. Radzik wystąpił ze stanu kapłańskiego, o czym już pisano.

Duchowni pojawiali się również na spotkaniach opłatkowych, w których uczestniczyli aktywiści narodowi. Dnia 1 stycznia 1936 roku w lokalu SN w Ostrowcu odbył się opłatek z udziałem 150 osób. Obecny był ks. Jan Zych z parafii św. Michała w Ostrowcu¹⁰⁴, który złożył uczestnikom życzenia, nie poruszając tematów politycznych¹⁰⁵. W rok później na opłatku SN w Ostrowcu obecny był ks. Jacek Przygoda z Warszawy¹⁰⁶. Udział w spotkaniu nie przesądzał jednak o sympatiach politycznych duchownego. Wspomniany ks. J. Przygoda wcześniej pracował jako wikariusz w parafii św. Michała w Ostrowcu, więc przyjazd do miasta nie może dziwić (był studentem w Szkole Dziennikarstwa w Warszawie)¹⁰⁷. W Ożarowie 16 stycznia 1938 roku z inicjatywy kierownika Koła SN Mieczysława Potockiego

¹⁰⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 303-304, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1936.

¹⁰¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 409, Sprawozdanie sytuacyjne nr 9 za czas od 1 do 30 IX 1936.

¹⁰² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 472, Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 za czas od 1 do 31 I 1937.

¹⁰³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 494-495, Sprawozdanie sytuacyjne nr 2 za czas od 1 do 28 II 1937.

¹⁰⁴ Ksiądz Jan Zych, wyświęcony w 1932 roku, został przeniesiony do Ostrowca z wikariatu w Przedborzu 1 marca 1935 roku. Tamtejszy proboszcz starał się o pozostawienie go na placówce. Ksiądz Antoni Kasprzycki, który podpisał nominację wyjaśniał: „Do Ostrowca, ze względu na hodurowców, ludność fabryczną i budujący się kościół potrzeba było księdza i bardziej doświadczonego i dzielniejszego, dlatego też musiałem z konieczności ks. Zycha zabrać”. ADS, brak sygn., Akta personalne ks. J. Zycha, Nominacje, Pismo ks. A. Kasprzyckiego do proboszcza w Przedborzu z 7 III 1935.

¹⁰⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 265-266, Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 za czas od 1 do 31 I 1936.

¹⁰⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 472, Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 za czas od 1 do 31 I 1937.

¹⁰⁷ Por. Stanaszek, Nowakowski, Tylec, *Słownik biograficzny*, t. 3, s. 197-198; ADS, brak sygn., Akta personalne ks. J. Przygody, Pismo bpa J. Lorka do ks. Przygody z 28 IX 1936.

w jego prywatnym mieszkaniu został urządzony opłatek dla członków Stronnictwa, a wzięło w nim udział 30 osób, m.in. miejscowy prefekt ks. Bronisław Głogowski¹⁰⁸.

Z inicjatywy działaczy SN organizowano niekiedy Msze okolicznościowe. W dniu 13 marca 1938 roku Koło SN w Ostrowcu zamówiło nabożeństwo ekspiacyjne z powodu zamordowania ks. Stanisława Streicha przez komunistę Wawrzyńca Nowaka w Luboniu¹⁰⁹. W styczniu 1939 roku w związku ze śmiercią Romana Dmowskiego SN prowadziła akcję w kierunku wciągnięcia jak najszerszych rzesz społecznych do organizowania uroczystości żałobnych. Delegacja z Ostrowca wyjechała na pogrzeb do Warszawy. Natomiast 8 stycznia 1939 roku w kościele św. Michała w Ostrowcu odbyło się nabożeństwo za spokój duszy śp. R. Dmowskiego. Wzięła w nim udział delegacja 15 członków SN z proporcami, Związek Zawodowy „Praca Polska” ze sztandarem, Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” ze sztandarem i Katolickie Stowarzyszenie Mężów ze sztandarem. Mszę św. odprawił ks. J. Zych¹¹⁰.

2.4. Konflikty na tle politycznym i wyznaniowym

Poważne konflikty między Kościołem rzymskokatolickim a radykalnymi ugrupowaniami sanacyjnymi pojawiły się po utworzeniu w powiecie radyklanego Legionu Młodych¹¹¹. W 1933 roku koła tej organizacji założono w Ostrowcu (40 osób), w Opatowie (20)¹¹². Napięcia miały tło ogólnopolskie, bo w marcu 1934 roku w parafiach „skupiających inteligencję” odczytano list episkopatu potępiający działalność Legionu Młodych i Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Starosta oceniał, że nie przyniosło to skutku, „bo ta ostatnia organizacja istnieje od kilku lat i cieszy się ogólną sympatią przez pracę charytatywną”¹¹³. Wkrótce aktywność Legionu Młodych na forum lokalnym podgrzała atmosferę. Chodziło o publikacje zamieszczane w dwutygodniku „Na przełomie”, który był lokalnym organem prasowym organizacji. Ze względu na radykalno-narodową treść czasopismo znajdowało licznych czytelników wśród robotników. W numerze 3 z 15 kwietnia 1934 roku ukazał się artykuł wskazujący na wypieranie inteligencji polskiej przez Żydów z wolnych zawodów, co wywołało spore zaniepokojenie ludności

¹⁰⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 227, Sprawozdanie sytuacyjne za styczeń 1938. Ksiądz Głogowski 4 lipca 1936 roku jako neoprezbiter został prefektem szkoły powszechnej w Ożarowie i pracował tam do 14 lipca 1942 roku. ADS, sygn. FG-46, Nominacje.

¹⁰⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 272-275, Sprawozdanie sytuacyjne za marzec 1938. Ksiądz S. Streich został zastrzelony podczas Mszy św. dla dzieci. Trwa jego proces beatyfikacyjny. Por. <http://archpoznan.pl/pl/ksiazd-stanislaw-streich> (dostęp: 9.02.2022).

¹¹⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 338, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 I 1939.

¹¹¹ Por. J. Tomasiewicz, *Między „narodowym komunizmem” a „faszyzmem lewicy” – ideologia Legionu Młodych (1930-1939)*, „Społeczeństwo i Polityka”, (2011) nr 1, s. 195-210, https://www.academia.edu/35600068/Ideologia_Legionu_M%C5%82odych_1930_1939_pdf (dostęp: 31.05.2022); M. Sioma, *Mysł polityczna Legionu Młodych – Akademickiego Związku Pracy dla Państwa. Wprowadzenie do tematu*, „Humanities and Social Sciences”, 20 (2015) nr 22(2), s. 133-153.

¹¹² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 41-42, Sprawozdanie kwartalne z życia polskich związków i stowarzyszeń społecznych z 18 X 1933.

¹¹³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 114, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1934; Sioma, *Mysł polityczna*, s. 142.

żydowskiej. Starosta zauważał, że niemal w każdym numerze ukazują się artykuły skierowane przeciw klerowi rzymskokatolickiemu. Artykuł pt. *Ostrowiec grzeszne miasto* został oceniony przez „Gazetę Narodową” jako „niesłychana napaść na Kościół rzymskokatolicki” i z tego powodu „redaktor odpowiedzialny ma znaleźć się przed kratkami sądowymi”. Trudno było się dziwić, że duchowieństwo atakowało Legion Młodych, co skutkowało zaostrzeniem stosunków z władzami, które „ostatnio układały się dość pomyślnie”¹¹⁴. Wspomniany artykuł „wyszydził” misje w Ostrowcu. W czerwcu nadal odczuwano napięcie i zwalczanie dwutygodnika „Na przełomie” „przez sfery katolickie”¹¹⁵. Ataki na Kościół rzymskokatolicki zyskiwały natomiast uznanie w Kościele narodowym. W Denkowie kierownik tamtejszej parafii narodowej zamierzał przekształcić Związek Młodzieży „Wici” na Legion Młodych¹¹⁶. Jednak wkrótce zaczęły się poważne kłopoty dwutygodnika „Na przełomie”. Jego wydawca – Komenda Obwodu Legionu Młodych w Opatowie – popadła w tarapaty finansowe i nie mogła spłacić zadłużenia w drukarni. Pismo ukazywało się nadal, ale wystąpienia przeciw klerowi rzymskokatolickiemu w ostatnim numerze były znacznie łagodniejsze. Legion Młodych był niewielką organizacją. Latem 1934 roku liczył zaledwie 190 członków i posiadał 4 koła w powiecie¹¹⁷.

Teren powiatu opatowskiego w początku lat trzydziestych był miejscem sporów związanych z szerzeniem się wpływów Polskiego Katolickiego Kościoła Narodowego (PKKN)¹¹⁸. W 1933 roku, jak czytamy w sprawozdaniach, w „ogólnych stosunkach nastąpiło pewne odprężenie”. Istnienie w Ostrowcu parafii narodowej nie wywoływało już takich napięć, a wyznawcy Kościoła rzymskokatolickiego „pogodzili się z tym”¹¹⁹. Pozostały jednak punkty zapalne, które powodowały zadrażnienia. W jednym ze sprawozdań zapisano, że „duchowni sekty noszą sutanny (...), co pośród księży rzymskokatolickich wywołuje duże niezadowolenie i interpelacje u organów bezpieczeństwa, a także wrogi nastrój wśród gorliwych wyznawców”¹²⁰.

¹¹⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 131, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 za czas od 1 do 30 IV 1934.

¹¹⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 166, Sprawozdanie kwartalne związków i stowarzyszeń społecznych za czas od 1 IV do 30 VI 1934.

¹¹⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 132, Sprawozdanie sytuacyjne nr 4 za czas od 1 do 30 IV 1934. Starosta pisał: „Ruch młodolegionowy ze względu na radykalne hasła zyskuje licznych zwolenników pośród mas robotniczych”.

¹¹⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 4, Sprawozdanie kwartalne związków i stowarzyszeń społecznych za czas od 1 VII do 30 IX 1934. Wiosną 1937 roku starosta stwierdził, że Legion Młodych nie istnieje. APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 207, Sprawozdanie półroczne związków i stowarzyszeń społecznych za czas od 1 IV do 30 IX 1937.

¹¹⁸ Stanaszek, *Duchowieństwo*, s. 33-34; E. Warchoń, *Polski Narodowy Kościół Katolicki w Polsce (1922-1952)*, Radom 1995, passim.

¹¹⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 53, Sprawozdanie sytuacyjne nr 10 za czas od 1 do 31 X 1933.

¹²⁰ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 66, Sprawozdanie sytuacyjne nr 11 za czas od 1 do 30 XI 1933.

Do zatargów dochodziło również w związku z pochówkami. Spore napięcia powstały pod koniec maja 1934 roku. Zmarł wówczas jeden z członków PKKN. Proboszcz parafii św. Michała w Ostrowcu ks. Wodecki nie chciał dopuścić do pochówku na cmentarzu rzymskokatolickim, a innego w mieście nie było. Sprawa mocno się zaogniła, utworzyła się „pewnego rodzaju bojówka, która miała bronić dostępu do cmentarza”. Starosta ocenia, że to „nie tylko niecelowe, ale nawet szkodliwe”. Sprzeciw ze strony ks. Wodeckiego wywołał „demonstracje ze strony sekciarzy”. W sprawozdaniu czytamy: „Zmuszeni okolicznościami poprowadzili kondukt pogrzebowy w asyście duchownych sekty w szatach liturgicznych przez ulice miasta na cmentarz sąsiedniej parafii w Szewnie. Na biedotę miejską, która najczęściej chowana jest bez udziału księży, pogrzeb ten wywarł duże wrażenie i wzmocnił wpływy sekty”¹²¹. Dnia 27 lipca 1934 roku już bez problemu odbył się pogrzeb chłopca przynależnego do Kościoła narodowego. W pochówku brało udział pięciu duchowych. Ciało złożono na cmentarzu rzymskokatolickim w Ostrowcu¹²². Pod koniec 1935 roku starosta zwracał uwagę na zauważalny spadek zwolenników Kościoła narodowego w Ostrowcu¹²³. W marcu 1936 roku notował: „W Ostrowcu wskutek umiejętnej taktyki stosowanej przez proboszcza parafii rzymskokatolickiej ks. Szubstarskiego wpływy sekty stale maleją”¹²⁴. Podobnie w sprawozdaniu ze stycznia 1937 roku czytamy, że liczba zwolenników sekt stale się zmniejsza¹²⁵.

W analizowanych dokumentach odnotowano kilka przypadków publicznych wypowiedzi duchownych skierowanych przeciw Żydom. Ich tłem były uroczyste procesje z okazji Bożego Ciała. Duchowni wysuwali pretensje do Żydów, których postawę w czasie procesji interpretowali jako lekceważenie Najświętszego Sakramentu. W dniu 7 czerwca 1936 roku w Ożarowie na kazaniu ks. Roman Kacperski, miejscowy proboszcz¹²⁶, zaproponował, by utworzyć milicję kościelną, która pilnowałaby porządku podczas procesji Bożego Ciała. Starosta doprecyzowywał: „Głównie zaś zwrócił uwagę na niewłaściwe zachowanie się Żydów, którzy niekiedy w czapkach pchają się w tłum. Słowa powyższe, jakkolwiek zawierały dużo słuszności, wywołały różne komentarze, głównie zaś pośród zwolenników Stronnictwa Narodowego, którzy moment ten chcieli wykorzystać do rozprawy z Żydami”. Starosta wydał zarządzenia prewencyjne dla policji, przekazano również ostrzeżenie do Żydów przed prowokacją, co „odniosło skutek i do żądnych incydentów nie

¹²¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 146, Sprawozdanie sytuacyjne nr 5 za czas od 1 do 31 V 1934.

¹²² APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 197, Sprawozdanie sytuacyjne nr 7 za czas od 1 do 31 VII 1934.

¹²³ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 180, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 31 XII 1935.

¹²⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 307, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1936; Stanaszek, *Parafia św. Michała*, s. 151-153.

¹²⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 475, Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 za czas od 1 do 31 I 1937.

¹²⁶ Ksiądz Roman Kacperski został wyświęcony w 1918 roku, a nominację na proboszcza w Ożarowie otrzymał 19 grudnia 1933 roku. ADS, sygn. FK-1, Nominacja.

doszło¹²⁷. Podobne napięcia ujawniały się również w Łagowie¹²⁸. W listopadzie 1937 roku w związku z obchodami Święta Niepodległości (11 listopada) doszło do zatargu pomiędzy duchowieństwem a kierownikiem szkoły z powodu występu podczas akademii uczniacy – „Żydóweczki w roli anioła oraz deklamacji utworu, w którym były zwroty ku czci Matki Boskiej”¹²⁹. W pół roku później, 16 czerwca 1938 roku w czasie procesji Bożego Ciała w Łagowie, ks. proboszcz Jan Dąbrowski¹³⁰, obserwując ludność żydowską zgromadzoną przed domami i przyglądającą się procesji, postanowił to skomentować w kazaniu. Przy ołtarzu na rynku zwrócił się do zgromadzonych: „Jak widzę to w uroczystości tej, pomimo zarządzeń, nie ma porządku, gdyż Żydzi stoją na ulicach i balkonach w czapkach, przypatrując się naszej uroczystości, a policja i strażę nic na to nie mówią i nie aresztują ich, winna to zaraz zrobić straż i rozpedzić ich”. W sprawozdaniu czytamy: „na słowa te wystąpiło z szeregu kilku strażaków, którzy pobiegli do stojących przed swoimi domami, w odległości około 100 m Żydów, przeważnie kobiet i dzieci, rozpedzając ich. Natychmiastowa interwencja policji zlikwidowała zajście”¹³¹.

W latach trzydziestych nasilała się akcja SN polegająca na bojkotowaniu sklepów prowadzonych przez Żydów¹³². Dnia 19 stycznia 1936 roku w Ożarowie¹³³ na murze kościelnym rozplakatowano odezwy antyżydowskie. Starosta poświęcił temu oddzielne pismo do wojewody¹³⁴. Akcja SN zataczała szerokie kręgi. W marcu 1936 roku w sprawozdaniu sytuacyjnym czytamy, że wystąpienie ministra spraw wewnętrznych w sejmie przeciw SN znalazło oddźwięk w terenie. Wpłynęło to na załagodzenie akcji antyżydowskiej, zwrot w kierunku walki ekonomicznej i unikanie wystąpień czynnych¹³⁵. Miejscem, gdzie SN posiadało silne wpływy był Ostrowiec. To właśnie tam zorganizowano 3 i 4 kwietnia 1938 roku spotkanie z ks. dr. prałatem Stanisławem Trzeciakiem z Warszawy. Zapowiedziano je

¹²⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 359, Sprawozdanie sytuacyjne nr 6 za czas od 1 do 30 VI 1936.

¹²⁸ W Łagowie w 1937 roku mieszkało 1700 Żydów. Szersze informacje o tamtejszej gminie wyznaniowej: http://swietokrzyskisztetl.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=67&sub=9#strona (dostęp 31.05.2022).

¹²⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 708, Sprawozdanie sytuacyjne za czas od 1 do 30 XI 1937.

¹³⁰ Ksiądz Jan Dąbrowski został proboszczem w Łagowie Opatowskim 23 lipca 1937 roku. ADS, sygn. FD-9, Nominacja.

¹³¹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 342, 346, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-30 VI 1938.

¹³² K. Kijek, *Zanim stał się Przytyk. Ruch narodowy a geneza zajęć antyżydowskich w województwie kieleckim w latach 1931-1935*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały”, (2018) nr 14, s. 45-79; J. Gapys, *Relacje polsko-żydowskie w województwie kieleckim w latach 1918-1939. Wybrane zagadnienia*, „Kieleckie Studia Teologiczne”, 15 (2016) s. 165-168; J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1990, s. 40-42.

¹³³ Ludność żydowska w okresie międzywojennym stanowiła tam dwie trzecie ogółu mieszkańców. Por. http://swietokrzyskisztetl.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=81&sub=9#strona (dostęp 31.05.2022).

¹³⁴ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 265-266, Sprawozdanie sytuacyjne nr 1 za czas od 1 do 31 I 1936.

¹³⁵ APKOS, SPO, sygn. 24/3/1, s. 303-304, Sprawozdanie sytuacyjne nr 3 za czas od 1 do 31 III 1936.

już w marcu 1938 roku. Duchowny znany z radykalnych poglądów na kwestię żydowską miał wygłosić odczyt dotyczący dwóch tematów: 1. Kościół katolicki a kwestia żydowska, 2. Komunizm i jego agentury. Przemówienie zgłosił w starostwie zarząd Akcji Katolickiej i Związek Polski¹³⁶. Starosta przesłał do wojewody streszczenie wykładów, przytaczał również wygłoszone wówczas hasło: „Kochaj Żyda jak bliźniego – sprzedaj, kupuj swój i swego”. Odczyty ks. S. Trzeciaka wywarły głębokie wrażenie i „mocno zaważyły na handlu żydowskim w okresie przedświątecznym, co spowodowało podniecenie i zdenerwowanie z ich strony”¹³⁷. Wykłady wpłynęły na działania SN i organizacji prorządowych, które w okresie przedświątecznym „prowadziły propagandę popierania chrześcijańskich kupców i rzemieślników w rozmiarach dotychczas niespotykanych”. „Kierownicy tej akcji z całą stanowczością potępiają wszelkie akty gwałtu określając je jako prowokację szkodliwą dla ruchu odżydzeniowego, toteż pomimo podniecenia i zdenerwowania ze strony Żydów żadnych zajęć zakłócających spokój i porządek publiczny nie było”¹³⁸.

Akcję antyżydowską usiłowano również prowadzić w mniejszych miejscowościach. Dnia 5 marca 1939 roku we wsi Krynki w domu parafialnym odbyło się zebranie Katolickiego Stowarzyszenia Mężów i Kobiet z udziałem około 50 osób, na którym członkowie SN – „niejaki Janikowski z Radomia i Maj z Wierzbinka (imion nie ustalono)” nawoływali do bojkotu sklepów żydowskich i pikietowania. W dniu 19 marca w tym samym lokalu zapowiedziane zostało drugie spotkanie, na które przybyło około 200 osób, „przybierając charakter zgromadzenia”. Ze względu na naruszenie przepisów ustawy – zebranie zostało rozwiązane przez policję, a inicjatorzy pociągnięci do odpowiedzialności karno-administracyjnej¹³⁹.

Podsumowanie

Sprawozdania sytuacyjne starostów są ciekawym źródłem pozwalającym na ukazanie funkcjonowania Kościoła rzymskokatolickiego w uwarunkowaniach społeczno-politycznych. Odnotowywano w nich różne przejawy aktywności duchowieństwa, zarówno duszpasterskiej, jak i wykraczającej poza tę sferę. Starostowie starali się przedstawić panoramę najważniejszych w ich ocenie wydarzeń i rolę Kościoła, który traktowany był zasadniczo z sympatią, choć zauważamy sfery objęte naturalną rywalizacją (wpływ na młodzież). Władze państwowe interesowały się zwłaszcza aktywnością polityczną duchownych (współpraca z SN) oraz kwestiami dotyczącymi bezpieczeństwa publicznego (konflikty pojawiające się w parafiach i relacjach międzywyznaniowych).

¹³⁶ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 272-275, Sprawozdanie sytuacyjne za marzec 1938.

¹³⁷ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 306-307, Sprawozdanie sytuacyjne za kwiecień 1938.

¹³⁸ APKOS, SPO, sygn. 24/3/2, s. 299, Sprawozdanie sytuacyjne za kwiecień 1938.

¹³⁹ APKOS, SPO, sygn. 24/3/3, s. 361, Sprawozdanie sytuacyjne za okres 1-31 III 1939.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezji Sandomierskiej (ADS)

sygn. G-704, Akta domów katolickich w diecezji sandomierskiej (1937-1954).

brak sygn., Akta kościoła parafialnego św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim z lat 1844-1983.

sygn. FB-84, Akta personalne ks. Borowiec Józef.

sygn. FC-77, Akta personalne ks. Czarkowski Antoni.

sygn. FD-9, Akta personalne ks. Dabrowski Jan.

sygn. FG-24, Akta personalne ks. Gąsiorowski Władysław.

sygn. FG-41, Akta personalne ks. Gluza Bolesław.

sygn. FG-46, Akta personalne ks. Głogowski Bronisław.

sygn. FK-1, Akta personalne ks. Kacperski Roman.

brak sygn., Akta personalne ks. Pieniążek Władysław.

brak sygn., Akta personalne ks. Pióro Szymon.

brak sygn., Akta personalne ks. Podwysocki Józef.

brak sygn., Akta personalne ks. Posłuszyński Paweł.

brak sygn., Akta personalne ks. Przygoda Jacek.

brak sygn., Akta personalne ks. Radzik Józef.

brak sygn., Akta personalne ks. Witkowski Jan.

brak sygn., Akta personalne ks. Wodecki Waclaw.

brak sygn., Akta personalne ks. Wróblewski Jan.

brak sygn., Akta personalne ks. Zych Jan.

brak sygn., Księga misji parafialnych diecezji sandomierskiej założona w roku 1931.

Archiwum Parafii św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim

brak sygn., Księga wizytacji kanonicznych.

Archiwum Państwowe w Kielcach. Oddział w Sandomierzu (APKOS)

Starostwo Powiatowe Opatowskie (SPO)

sygn. 24/3/1, Sprawozdania starosty opatowskiego (1933-1937).

sygn. 24/3/2, Sprawozdania starosty opatowskiego (1934-1939).

sygn. 24/3/3, Sprawozdania starosty opatowskiego (1938-1939).

Źródła drukowane

Listy pasterskie, orędzia, odezwy Episkopatu Polski 1918-1939, wydanie i opracowanie A. Gąsior, J. Królikowski, Kraków 2018.

Opracowania

Brzoza Czesław, *Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej*, Kraków 2003.

Gapys Jerzy, *Relacje polsko-żydowskie w województwie kieleckim w latach 1918-1939*.

Wybrane zagadnienia, „Kieleckie Studia Teologiczne”, 15 (2016) s. 159-184.

Kijek Kamil, *Zanim stał się Przytyk. Ruch narodowy a geneza zająć antyżydowskich w województwie kieleckim w latach 1931-1935*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały”, (2018) nr 14, s. 45-79.

- Krasowski Krzysztof, *Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej. Myśl o ustroju państwa – postulatory – realizacja*, Warszawa 1992.
- Markowski Mieczysław B., *Między wojnami światowymi 1918-1939*, w: Ożarów. *Dzieje miasta i gminy*, red. F. Kiryk, Kraków 2009, s. 409-444.
- Mierzwa Janusz, *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. 1, Łomianki 2018.
- Osiemdziesiąt lat kościoła i parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Ostrowcu Świętokrzyskim*, red. M. Bryła-Mazurkiewicz, W Brociek, J. Grochala, Ostrowiec Świętokrzyski 2013.
- Schenk Waław, *Służba Boża*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. 2, cz. 2, Poznań 1979, s. 109-113.
- Sioma Marek, *Myśl polityczna Legionu Młodych – Akademickiego Związku Pracy dla Państwa. Wprowadzenie do tematu*, „Humanities and Social Sciences”, 20 (2015) nr 22(2), s. 133-153.
- Soldyga Przemysław, *Główne płaszczyzny konfliktu Kościoła katolickiego z obozem piłsudczyckim w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Res Historica”, 51 (2021) s. 569-560.
- Stanaszek Bogdan, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999.
- Stanaszek Bogdan, Nowakowski Ryszard, Tylec Piotr, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 3, M-R, Sandomierz 2017.
- Stanaszek Bogdan, Nowakowski Ryszard, Tylec Piotr, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX i XX w.*, t. 4, S-Ż, biskupi i uzupełnienia, Sandomierz 2019.
- Stanaszek Bogdan, *Parafia św. Michała w Ostrowcu Kieleckim (Świętokrzyskim) w latach 1918-1945*, w: *Parafia św. Michała w Ostrowcu Świętokrzyskim 1614-2016*, red. B. Stanaszek, Ostrowiec Świętokrzyski 2016, s. 137-245.
- Stanaszek Bogdan, *Usunąć biskupa! Władze PRL wobec ordynariusza diecezji sandomierskiej Jana Kantego Lorka*, Sandomierz 2004.
- Tomasiewicz Jarosław, *Między „narodowym komunizmem” a „faszyzmem lewicy”. Ideologia Legionu Młodych (1930-1939)*, „Społeczeństwo i Polityka”, (2011) nr 1, s. 195-210, https://www.academia.edu/35600068/Ideologia_Legionu_M%C5%82odych_1930_1939_pdf (dostęp: 31.05.2022).
- Tomaszewski Jerzy, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1990.
- Tryk Krzysztof, *Związek Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej w diecezji sandomierskiej w latach 1919-1934*, Lublin 2004 [mps w Bibliotece WSD w Sandomierzu i Bibliotece Uniwersyteckiej KUL].
- Warchoń Edward, *Polski Narodowy Kościół Katolicki w Polsce (1922-1952)*, Radom 1995.

Netografia

- Gminy żydowskie, http://swietokrzyskisztetl.pl/asp/pl_start.asp?typ=14&menu=67&sub=9#strona (dostęp: 31.05.2022).
- <http://archpoznan.pl/pl/ksiazk-stanislaw-streich> (dostęp: 9.02.2022).